

Maurer Artur

Utazási napló Konstantinápolyból Erzerumba*

1869 évi november hó végén adták kezembe a fermánt¹ a török hadügyministeriumnál, azon utasítással, hogy az ázsiai Örményország fővárosában fekvő ezredemhez menendő, az Aranyszarv elején horgonyt vetett, holnap délután útnak induló Trabisond török csavargózost utam egy részére igénybe vehetem.

Haza érve lakásomra, útleírasi könyveimet, földabroszaimat stb. nyugtalan kíváncsisággal néztem át, hogy a civilizált világbóli száműzetésem helyéről körülményes adatokat szerezzek magamnak, azonban keletnek bárminő terjedelmes útleírásában sem találtam ez országot akként leírva, hogy arról előképet alkothattam volna, – a mi már magában rossz omennek vehető, mert ahová a turisták nem mennek, ott bizon nem sok kilátás nyílik bárminő tekintetben kedves vagy mulatságos életre.

Amit fekvéséből következtethettem, s amit ismerőseimtől elbucszásom alkalmával (kereskedők, katonák – köztük Omer pasa² volt hadsegéde egy magyartól, kik e vidék embereivel többféle uton érintkezésben voltak) hallottam, az mind elég volt arra, hogy jövődéli állomásom helyéni életéről magamat vérmes reményekben ne ringassam.

Nem csoda tehát, hogy igen nehezen váltam meg Stambultól³, hol – az idejöveteletem megelőző elfogultság elmúltával – már egész otthoniasan éreztem magamat, ahol ez idő szerint már kedves ismerősöktől kellett, inkább örökre mint nem, megválnom.

De ilyen a katona élet, biztattam magamat, s dicsérd sorsodat, hogy más, rosszabb helyre nem tettek a nagy török birodalomban, p.o. Bagdad⁴ vidékére, ahol a hőség miatt földalatti házakban lakva, járványoknak, járványos sebeknek, skorpiók marásának, kígyók látogatásának stb. kitéve, állapotod cseppel se lett volna kedvesebb ennél. Török katona vagy, s így ezreded bécsi vagy pesti kávéházakban – akarom mondani kaszárnyákban nem állomásozhatnak; vége a török világnak⁵ nagy Magyarországon.

Ily formán vigasztaltam magamat a nehéz útrai készülődésem alatt, s rendeztem ősi magyar szokás szerint egy kis búcsú estélyt, melyen bizon különféle elemekből álló vendégeim, dacára az ünnepély komolyságának, velem együtt jól mulattak.

A hajóra érve, s annak megterhelésével járó zaj elől az igen díszes, mondhatnám pazar fényvel kiállított kajütbe menekülve, szomorú kilátások közt nézegettem egy – búcsúzásom alatt gyöngéd kezek által kezembe csusztatott talizánt – s elgondolkodtam, lesz-e e kedves emlékek annyi ereje, hogy a hosszú és terhes út alatt, s még hosszabb kietlen élet alatt fenntartsa bennem a nehéz napok alatt azon könnyelmű jó kedvet és életerőt, mely az

Rozsnyói orvosként, vadászöltözetben

ott töltött kritikus órákban is úszó öv gyanánt emelt fel az élettenger zajos hullámain.

Elmerengéséből udvarias olasz kapitányunk ébresztett fel, azon értesítéssel, hogy hajónk a folyton nagy számmal érkező szállítmányok sokasága folytán a ma esti Bosphorus⁶ zárat előtt nem indulhat, hanem holnap korán reggel szedi fel horgonyait, s ez okból, ha tetszik, az estét egy ügyes matrózzal, ki bármely későn vissza tud evezni a hajóváros közt, kinnt, a városban tölthetem.

De bármily nagy kedvem volt is kezdetben egy-két ismerősömet meglepni, elhatároztam, hogy nem hagyom el a hajót, minek a nekem minden esetben kellemetlen búcsúzás fájdalmait még egyszer átérezni.

Alkonyodni kezdvén, felmentem a fedélzetre, s onnan néztem a nagyszerűen kivilágított várost, mely ez órában a Ramazán⁷ ünnepek megkezdődését jelezte; bármint bosszankodtam is kezdetben hajónk késedelmén, e tündéries látvány kibékített azzal, sőt dicsértem a véletlent, mely azt ily kellemes helyről látnom megengedte.

A Ramazán ünnepek 28 napig tartanak, s mint alkalom volt meggyőződni, a nagy török birodalom nem minden részében kezdődnek ugyanazon napon; az újhold megjelenése szolgál e részben irányadóul. Ez idő alatt minden török egész napon át bőjtől, csakis naplemente után szabad ételt magához venni; a hivatalos órák is legtöbbször este tartatnak. Ennélfogva nem csoda, ha több török úr akként segít a dolgon, hogy a hajnalban magukhoz

* Megjelent a Rozsnyói Híradó, 1878. január 27., február 3., február 10., február 17., február 24. és március 3-i számainak „Tárca” rovatában – a szerző nevének feltüntetése nélkül. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: dr. Kiss László.

vett étel után lefeküsznek, s a nap legnagyobb részét átlusszák, szóval a napot az éjjel kicserélik.

Másnap, a hajó elindulását megelőző nagy zajra felébredvén, első keserves gondolatom volt az előttem álló fekete tengereni szomorú út, melyen most 6–7 napot és éjjelt kell töltenem, s mely ellen első rövid utam alkalmával tett kellemetlen tapasztalatom folytán oly mélyen gyökeret vert ellenszenvem volt, hogy ha földabroszon láttam is, ímelygett a gyomrom! És most egész hosszában kell azt átvágnom – miféle kínos napoknak nézhetek elébe?... E gondolataim közt – mintha a kérlelhetetlen sors fokozni akarta volna ingerültségemet – a hajó sima olasz pincérje nyitott be hozzám, alázatosan kérdezve: akarok-e utunk naponkint kétszeri közös étkezésére előfizetni? – És én enni a fekete tengeren?! *Corpo di Bacco*, eredi, ne mérgesíts! S azzal felmentem a fedélzetre, hogy a világ legszebb vízi útjának, a Bosphorusnak látképét ujjalag élvezhessem.

E tengerszoros – mely a Fekete tengert a Márvány tengerrel köti össze – története telve van érdekes eseményekkel, s partjai oly pontokkal, mikhez a régibb és újabb feljegyzések emlékeket kötnek.

Nálunk, Magyarországon a rómaiak és görögök történelmét százszor kimerítőbben tanítják az iskolákban, mint a magyart, és így nem szükség említenem, hogy a colchisi, sárkányok által őrzött aranygyapjúút⁸ menő argonauták⁹ útjokat e tengerszoroson tették meg. Miután azonban én Hunfalvy¹⁰ urambátyám megbecsült könyvében úgy olvastam, hogy az argonauták útjokat visszafelé a Dunán fel, aztán szárazon át, vállukra vett hajóval az Adriai tengerbe, s innen ismét hajón hazájukba tették meg, – ennél fogva, mellőzve a Bosphorus más nevezettségű emlékeit, csak azon pontokat írom itt le, mik az argonautákra emlékeztetnek, amelyek közt némelyek a fentemlített adatokkal ellenkezőleg szólnak.

Ez ellenkező adatokat egy művelt, tekintélyes görög úti társamnak elbeszélve, az azon feleletével igyekezett engem töprenkedésemből kirántani, hogy fele az argonautáknak a Dunán, fele pedig valószínűleg a Bosphoruson át tért vissza, mely *practicus* felelet nem csak hogy pillanatnyi mosolyt idézett elő elkomolyodott arcomon, hanem a szó teljes értelmében felderített.

Itt van előttem Kurutseszme¹¹ falva, az európai oldalon, hol egy borostyánfa állott, mit *Medea*¹² ültetett, amint a Colchisból szerencsésen visszatért Jásonnal itt kikötött.

Tovább közeledünk, szintén az európai oldalon legszebb és legnagyobb öböl Szteniához, mely régenten Szosztheniosz nevet viselt az argonauták azon templomától, mit itt annak meghálálására emeltek, hogy leigázójuk Amikusztól megszabadultak. T.i. Amikusz a bebrycek királya – ki a túlsó parton¹³, az óriási hegy tövében (amelyből lefutó egyik előfok madsar burun – magyar előfoknak nevezetik) uralkodott, – az argonautáknak a tovább hajózhatást meg nem engedte, minél fogva ezek Szteniában kikötöttek, ahol egy sas szárnyas Geniusz jelent meg nekik, aki őket felbátorítván, a harcot újra kezdték Amikusszal, s győzelmük emlékére Szosztheniosz templomát emelték, melyet később Constantin¹⁴ császár átváltoztatott.

Az argonauták útjára emlékeztető harmadik hely, melyhez hajónk közeledik, szintén az európai oldalon fekvő *Therapia*¹⁵ – biztonság és szépség tekintetében a második öböl a szteniai után, mely régenten *Pharmacia*¹⁶ nevet viselt azon méregtől, mit *Medea*, midőn Jáson úzóbe vette, a thraziai partra vetett; a görögök a mérget később gyógyszerre változtatták át.¹⁷

Távolabb, az ázsiai oldalon fekvő Anatoli kavak¹⁸ vára az, melynek környékéhez az argonauták emléke van kötve, kik itt a parton, Colchisbóli visszatérésük alkalmával templomot emeltek s áldozatokat mutattak be az isteneknek; e hely azért is nevezetes, hogy a bythiniai hegylánc az Olymposnak a Haemus thraciai hegyláncolatával mintegy kezet szorítani látszik a víz alatt.

A Bosphorus nyílásánál, az európai oldalon levő Karibdzse vár sziklás partja régen Gysopolisz – Keselyűváros nevet viselt, hol az argonauták útja által ismeretessé vált *Phineasz*¹⁹ király udvara volt, kit vendégei a harpyák²⁰ terhes látogatásától mentettek meg.

Az európai part legvégén fekvő Fanaraki vagy Fener kő, világító tornyos falunak áttelenében vannak a *Cyaneek* vagy *Szymplegadék*²¹, miken Jáson szerencsésen átvezette az argonautákat, követvén jó *Phineasz* királynak tanácsát, elébb útnak nem indult, míg egy galambnak repülése által kísérletet nem tett. A galamb valószínűleg egy kis vízi jármű neve volt, hasonlóképpen ahhoz, mit a törökök mai napig *Kirlandis-fecskének* neveznek; ilyet küldött ő ki a veszedelmes út megvizsgálására. Ha tehát a költő azt írja, hogy a galamb a *Szymplegadék* közt szerencsésen átment, de a sziklákhöz ütődésénél farkának egy részét elvesztette, ez másképp nem magyarázható, minthogy a csónak a sziklák között megsérült és kormányának egy részét elvesztette.

A Bosphorus ázsiai végén, kissé befelé a tengeren látuk azon öblöt, melynek előfoka most *Jam Burun*, régen *Ancyraeum* vagy horgony előfoknak neveztetett, azon horgonytól, melyet Jason innen magával vitt s a *Phasiion*²² visszahagyott. Ez egyike azon sok helyeknek, miket a monda szintén e névvel jelöl. A kőhorgonyt, mit az argonauták *Cycibus*ból elvittek, *Artokaiba* visszahozták. Ez idő óta e Horgony előfok szent helynek tekintett, s csodálatosképpen a byzantiniak²³ Argo horgonyából szentet csináltak, úgy hogy e hely mai napig *Szt. Sziderosz* azaz *Szt. Horgony öblének* nevezetik.

Ezen adatokat olvastam a Bosphorus eseménydús történetében az argonauták útjára vonatkozólag, s magam előtt látva a Fekete-tengert csendesnek mondható tiszta tükrével, zavartalanul engedtem át magamat azon élmények emlékének, miket e merész utasok az ókor hitregészetének kimerítő lapjai szerint tettek. S isten bocsá – az előttem álló nehéz úttóli félelmemben – még kértem is az isteneket, hogy szakítsák félbe a mi utunkat is olyaténképpen, mint ezt az argonautákkal tenni kegyesek voltak; kik, mint tudjuk, szélvész által Lemnosz szigetére hajtattván, ott a kevéssel azelőtt férjeiket megölt nők által deli leventéket megillető szívességgel fogadtattak, s azok marasztására két évig ott is időztek.²⁴

Az igaz, hogy tekintve a körülményeket, e sóvárgásom túl merész volt. Hiszen a mi hajónk utasai nem állottak oly derék legényekből, mint a sebesen vitorlázó Argóéi: Heraklesz, Theseusz, Kasztor és Pollux, Orpheusz stb. Jason úitársai voltak. A mi hajónk utasainak legnagyobb számát török, tatár, görög, örmény, perzsa, cserkesz, kurd alsóbb osztályú népei tették ki, kik a közép fedezeten heverészve, kockajátékuk és cigaretteikkel megelégedtek, és semmiféle ilyenmű vállalatokra rá nem adták volna fejüket, ha feltéve – de meg nem engedve – akadt volna is olyan ország, hol szívesen látott vendégek lettek volna, – azon igaz mondat alapján: a férfi ha egy vonással szebb is az ördögnél, már szép, mert férfi. Komolyan ültek ágyneműikkel együtt a hajó fedezetén, csak egy lábnym szabad utat hagyva a járókelők számára maguk közt, úgy hogy kényelmes helyet és sok türelmet kívánó imádkozásukat is a hajó elő részén kellett elvégezniök, amit a Ramazán ünnepek miatt most sokkal többször tettek mint ettek; s ez utóbbi bizony legtöbbször igen egyszerűen ment végbe; – nem állván az élestár tartalma egyébből, mint kenyér, só és hagymából.

Az ázsiai part tenger mélyébe leszálló fás és cserjés domb láncolatait, s az ezek megett égneke emelkedő magas és terjedelmes kopár hegyeket lassanként elvesztvén szem elől, bementem a hajó közös termébe, hol egy, a Tripolisz²⁵ környékén levő bányák megvizsgálására kiküldött sztambul katonaiskolai vegytanár, s egy karahisszári örmény kereskedővel kutyafésülésnél unalmasabb beszélgetésbe keveredtem, melynek aztán azzal vettem véget, hogy felkértem a kereskedőt, segítsen nekem az örmény írás tanulásában s 38 betűjének mikénti használatában, amire ő szíves készséggel ajánlkozott is, úgy hogy 4–5 napi együtt utazásunk alatt e tanórákat többször ismételtük.

Csodák csodája – hat nap – éjjel nappali – utunk alatt egyszer sem voltam beteg; egy napot – midőn a tenger kissé hazardírozni kezdett – kivéve mindig a legjobb étvágyal étkeztem; pedig, látva körülöttem az áldozatokat, sehogy sem akartam elhinni, hogy a Fekete-tengert mélyéből utáló gyomrom e versenyben pályadíj nyeresére ne törekedjék.

Hejh, pedig, különösen szegény török nők, kik, mint nálunk az állatok, a fedezet egy külön helyén voltak gyermekeikkel együtt elkeretelve, ugyancsak hajlongtak ki a hajó támkeretén át, a fátyolukat félre taszítva, egy cseppet sem látszottak törődni azzal, hogy férjükön kívül másnak látni megtiltott arcukat egy hitetlen gyaúr²⁶ kíváncsian vizsgálgatja.

Unalomról ez utamban szó sem volt, a nap nagy részét tanulás, jegyzés és beszélgetéssel töltöttem, míg az esték, mondhatnám, kellemesen teltek el; a fedezeten kényelembe helyezkedve, az égboltozat megváltozott állását, a hajónkat kísérő delphineket és a tenger phosphorescentiáját²⁷ nézegetve, képzeletben odahaza voltam, kedves ismerőseimre gondoltam a távol Magyarországon, s hogy ily érzélgő pillanatban felvidulásul egy jó magyar csárdást el nem fűtültem, attól csak is azon fontos ok tartott vissza, mert féltem, hogy ha ez a csúnya Fekete-tenger a mi talp alá való csárdásaink egyikét meghallja, rögtön táncolni kezd, amikor aztán nekem kell lefeküdni.

Első állomás, melynél hajónk horgonyt vetett, Ineboli²⁸ volt, schweici²⁹ faluhoz hasonló küllemével s nagy gyümölcs termeléssel. Mulatságos volt a ki- és beszállást, s a roppant nagy zajjal végbe menő málhák ki- és bedobását nézni a hullámok miatt alig tartható csónakokban, melyek közül egy karcsú fajtának megtekintésére azon figyelmeztetéssel szólított fel görög úitársam, hogy ezek – hiteles források szerint – a régi Argóval egészen hasonlóan építvék.

Második állomás Szinub³⁰, a régi Szinopa volt, melynek nagyszerű templomai, gymnazeja és porticióból³¹ ma már semmi sem látható, míg a város és az iszthmuszon³² épült citadella falaiba beépített oszlop ívek és faragvány darabok, régészeti célokra dús bányákká válhatnak. A fehér házak és minaretekkel bővelkedő város egy csekély lejtőjű halom alján ív alakban fekszik, s öblét jobbról egy sziklás előfok zárja el. – 1853. nov. 30-án az oroszok e várost, s az öblében fekvő török hajóhadat felgyújtották.³³

Harmadik állomás Szamszun³⁴, a tengerpartot díszítő szép halmok aljában, s a régi Amyzues nyomaival. Házai egész török modorban építvék. A tengerparton egy hosszú erőd fut el, melynek alapját a habok mossák, s mely a város nagy részével múlt éven leégett. Jó dohányárról nagy darab földön, sőt nálunk is ismeretes; vásárlásom után, csónakomba visszatérve, a parton ácsorgó, kovás pisztolyokkal stb. felfegyverzett szájtátók nem hagytak békét, míg az oldalamon függő pompás Kirner-fele revolveremet meg nem mutattam nekik; midőn aztán magyarázatom bebizonyítására egymásután többet lőttem újratöltés nélkül több száz lépésnyire, be a Fekete-tengerbe, csodálkozásuk után szomorúan tekintettek az övükből kiálló disznólábakra, mely ugyan, ha Allah akarja, szintén elsül, de ha ők akarják, nem valószínű.

Negyedik hely, melynél hajónk megállott, Ordu – a régi Cotyora – volt, hozzá közeledve a Cap Jasonium³⁵ előtt haladtunk el, az utóbbi és Ordu közt levő sziget a Ciliciaike³⁶ lenne.

Ötödik kikötő hely Kirszun³⁷ (Kerasunda), még régebben Pharnacia, ó-hellén falvak romjaival, mikre a genuai³⁸ és török erődök építvék. Közte s következő állomás közt van Aretiasz szigete, mely azonban a régi Amazon³⁹ királynő idejéből, kik itt Marsnak templomot emeltek, semmi maradványokat sem mutathat fel.

Hatodik Tarabülusz, Tireboli⁴⁰, régebben Tripolis, egy folyó partjáról nyugatra körülbelül fél mértföldnyi távolságra, melynek tengerbe ömlési helyéhez közel az e század elejéig kiterjedten művelt ezüst és rézbányák voltak, mik azonban 50 év előtt vízzel teltek meg. E bányákat tartják a régi Argyriáinak. A városban egy romlásnak indult kis byzanti templom maradványai, fürdők, mosék⁴¹ és templomok vannak; három sziklás előfokra van építve, melynek ugyan annyi öböl felel meg, s ettől nyerte valószínűleg a régi város nevezetét.

Hetedik, s a mi utunkban utolsó tengerparti állomás Tarabuzun, Trebisond, Trapezunt⁴², a Fekete-tenger partján, 30 000 lakossal, élénk kereskedéssel, Perzsiából Erzerumon át karavánokkal, Konstantinápolyal pedig több tár-

sulatok gőzhajóival, s ezeken kívül ezer vitorlás hajóval. Kikötője igen silány, s télen a hajók kénytelenek az 1 és fél órányira eső Platana öbölbe visszahúzódní. Székhelye egy basalíknak⁴³ (kerület). Van angol, francia, német, olasz, osztrák-magyar és perzsa consulatusa. Lakosai közt legtöbb a mohamedanus, utána az azelőtti byzanti családok keresztény utódai, végre görögök és örmények. Ezen a görög és örmény vallást követőkön kívül vannak egy pater praefectus⁴⁴ alatt álló katolikus kapucinusok, kiknek városról városra jární, s az Isten ígétét hirdetni kell. Vannak irgalmas nénék is, kik leányiskolával bírnak. Protestáns papok nincsenek, a keresztelés, esketési alkalmakra szükség esetén Sztambulból jönnék.

A pontusi⁴⁵ kereskedés legfontosabb helyének éghajlata igen sajátos. A nyár decemberbe betart; december elején ott létemkor nyári meleg uralgott, a rózsák és egyéb virágok, narancs és citromfák szabadon illatoztak és fitogtatták gyümölcsüket. Tavaszról nem lehet szó; állandó légváltozás – majd eső, majd napfény által helyettesítetik. Májusban sűrű köd lép fel, s csak ezután kezdődik a forró nyár. A betegségek közt Ázsia ostora, a láz uralkodik. Skorpiók még a legtisztább házakban is találkoznak, különösen nyári hónapokban, csípésük azonban kevésbé veszedelmes, mint p.o. az egyiptomiaké. Hogy egyéb sápadt és fekete színű férgek bőségben találkoznak, az, mint török tartományban, magától értetődik, mert a török meg nem öli őket, hanem eldobja. Míg a patkányok és egerek éjjel olyan futtatásokat, sétákat és cincogásokat visznek véghez az ember ágyán és lakásában, hogy a juhászbunda is felébredne miattuk.

A komnenok⁴⁶ ez ó császárvárosa a görögök által építetett; sem a város, sem környéke nem mutat fel maradványokat, mik a keresztény aera⁴⁷ előtti időkre vezetnének vissza. A város magas kőfallal van kerítve, mind ez ideig, a citadella azonban ma már romlásnak indult; építésüket a genuaiaknak tulajdonítják; a tenger partján apróbb erődök vannak, egyiknek udvarán kő ágyúgolyókat láttam gúla alakban felállítva. A város nyugati oldalán, elragadó virányú völgyecskén vagy inkább árkon, egy keskeny magas híd vezet át, s a túlsó oldalon levő kapu felett oldalt egy alulról olvashatlan emléktábla van befalazva, mely útkalauzum szerint annak előtte más helyet foglalt el, s egy keresztény püspök és byzanti császárról tenne említést. Trapezunt 1461-ben szűnt meg görög császári város lenni; **II. Mahomed**⁴⁸ által foglaltatott el.

Derék udvarias olasz kapitányunktól búcsút véve, én részemről, dacára az előttem álló 11 napi, lóháton teendő terhes útnak, örömmel hagytam el hajónkat, s málháimmal a vámházhoz evezve, az itt levő hivatalnoknak első szava az volt hozzám: útlevelet és a bőröndök kulcsát. Egyiket sem adtam oda neki, hanem katonai fezemre⁴⁹ mutatam, s megmondtam neki állásomat, mire megalázkodott s teher hordókat szólított elő. Egyáltalán, igen sok okom volt megbánni, hogy utamat Erzerumig törzstiszti egyenruhám mellőzésével, basi bozuk (civil) öltönyben tettem meg. – Egy, öltözetében angolt majmoló suhancnak – ki a hajóra jövén, egy francia szállodát ajánlott – előzékenységét mel-

lőzve, egy olasznak egyszerű vendéglőjébe szállottam, hol 5 frank napi díjért igen jó ellátásban részesültem, s a hajón keservesen nélkülözött tejes kávé reggeli sohasem esett oly jól, mint itt Trapezuntban.

Megérkezésem után, átöltözködve, az osztrák-magyar consult (Jules de Zwiedenik Sudenhorst) – ki most, nem tudom, miféle érdemeiért (semmi esetre sem a magyarok szeretetéért) bukaresti főconsullá léptetett elő – kerestem fel, ki igyekezett a tőle kitelhető szívességgel fogadni, sőt a pasához is elkísért, kinek – Sztambulból hozott levelem szerint, az erzerumi útra kavaszokat – pandúr-féle lovas katonákat – kellett kíséretül mellénk adni. – Másnap este az itteni guarantain⁵⁰ orvos, dr. **Algardi**, kinek – mellesleg mondva – ideális szépségű leánya van, egy táncestélyre hívott meg házához, melyben valamennyi consul családotul részt vett, s melyen én, közkívánatra, néhány bús magyar népdalt zongoráztam, míg a házi gazda kérésére be kellett vallanom, hogy a Rákóczi indulót nem tudom; elfütyülni sem tudnám hiba nélkül; de hát álmodhattam én arról, hogy tőlem Ázsiában ilyesmit követeljenek, mikor arra sem gondoltam soha, hogy a sors e nevezetes világrészt látnom megengedje; aztán még azt az udvariatlanságot is el kellett követnem, hogy éveken át pesti Europa és Redout zártkörű bálók füzértánc érdemdús rendezője létemre nem táncoltam, hanem korán szállodámba tértem vissza, – hogy gyötrelmes főfájásomat kialudjam; ha ugyan szállodám törzsvendégei megengedik, s az úton Tompa⁵¹ állapotomra illő versének sorai jutottak eszembe:

Mert én csak zsellérségen vagyok,
Itt mások a rendes lakók,
Nagy népesen tanyázzván együtt:
(Egér, tücsök, poloska, pók.)
Egér, patkány és skorpiók.

De megint átugrottam a levelem megnyújtásának akadályozására felállított korlátokat. Röviden: feltűnök itt idegennek a kitűnő jóságú víz, – az orosz városokkál összeköttetést mutató, nagy számmal keringő orosz ezüst pénzek, továbbá, itt hallottam először e szót: cselebi⁵² (jól-nevelt), amivel a másutt dívó effendi⁵³ (úr) helyett címezik az európai embert.

Nagy gondatlanság volt tőlem, hogy az Erzerumig teendő utam íránt Trapezuntban nem sokat kérdezősködtem, amit csupán az a körülmény menthet némileg, hogy oly emberekkel érintkeztem, kik ez utat saját tapasztalataik után nem ismerték. Vendéglősöm tanácsára tehát magamat néhány élelmi szerrel, s a hideg ellen shawlokkal⁵⁴, csípőimre húzható durva harisnyákkal ellátva, minden gond nélkül csatlakoztam egy szép decemberi napon az útnak induló karavánhoz, mely velem együtt 10 utas, két pandúr, két vezető szolga, s ugyanannyi lóból állott, mert málháinkat egy elébb elinduló, árucikkeket szállító karavánnal előre küldtük.

Hogy a karaván lovak közt életre való lovak legyenek, arról nem is álmodtam, s így kavaszomnak korán értésére

adtam, hogy számomra a legjobb lovat szemelje ki. Tüzes fakómmal azonban mindjárt első napi utunkban majd megjártam, amennyiben egy, az út melletti szikláról legördülő kő darabkától megijedve, elragadt velem, s csak is jó csillagzatom őrzött meg, hogy a meredek sziklák oldalába vágott úton össze nem törtem magam, mert nyeregnek nem nevezhető kényelmetlen ülésém már a lónak nyakára csúszott, mikor kimerülve megállott. Ez a lecke azonban használt, mert ezután minden mozdulatára ügyelvén, elejét vettem a hosszú és veszedelmes út többi e fajta veszélyeinek.

Három napig utunk folyvást hegynek fel, gyönyörű, vadregényes vidékeken vezetett keresztül, falut nem, csak khanokat találva, ezekben éjjelezve, míg déli étkezésünket az út mellett, a gyepre heveredve végeztük el, a magunkkal hozott kosarak szerény tartalmából. A khanokat sem kell azonban a pesti Nemzeti, Európa vagy Angol Királynő szállodáknak tartani. Ezeket fél vagy egy napi távolságra egymástól a kormány építteti; jártabb utakon magánosok is építenek. Több nagyobb és kisebb szobákból állanak, ablak likaik télen olajos papirossal beragasztvák, a bútorzatukat egy gyékény szőnyeg teszi ki; a szoba közep falában van egy kandalló forma tűzhely, melyre fát, vizet, sőt némelyikben almát, tejet és tojást is kaphat az ember a khandzsitól, a khan felügyelőjétől, vagy néha tulajdonosától, aránylag baksis ajándék fizetése mellett, míg a különösen nyári időben nagy számmal található ugráló és nem ugráló férgeket ráadásul kapja az ember.

E három napi utunkban szép, de oktanabb és kíméletlenebb módon irtott fenyveseket találtunk. E fenyvesek egyikéből, éppen a legnagyobb sűrűségben, midőn a karaván elején fütyörészve haladtam, két fegyveres, nem a legegészségesebb ruházatú fülig felfegyverezett gyalog legény állott előmbe. Én önkénytelenül revolverem agyához nyúltam, midőn az egyik egész megrökönyödve beszélni kezdi, hogy e tájon sok rabló lévén, ők mint csendőrök egy jó darabig hozzánk csatlakoznak. Nem bánom, gondoltam magamban, jóllehet, végig nézve rajtuk, nem érthettem, miféle rablók lehetnek azok, kik ez özönvíz előtti fegyverzetű jámbor emberektől megijednének. Később azonban fel lettem világosítva, amidőn elválva tőlünk ajándékot kértek a karaván tagjaitól; meg is mondtam nekik, hogy úgy látszik a vidék egyedüli rablói ők képezik.

A sziklák oldalába vágott út bármily magasan fekvő helyein talál az ember kiépített csorgó kutakra csekély távolságban egymástól, sőt néhol maguk a lóporral és az idő vasfoga által megrepszertett sziklafalak is vizet ömlesztének, mit látva, Mózesnek csodatétele 100 percentet veszített előttem, ha ugyan az ember elveszítheti azt ami nincs. Egyáltalán a hegyeken átmenő vízvezetékeknek, – mely mértföldről vezeti Trapezuntba a vizet, továbbá a völgyben látszó patakokon igen csinos – az építészeti modor szerint ítélve, genuaiak által épített – hidakat láttunk, míg az egyetlen Erzerumba vezető csinált útnak, nagyobbára eső-víz folyások fölé épített hídjai még mindnyájan készen nem voltak, sőt akadtunk oly helyekre is, ahol lovainknak egy félre lépése vagy megbotlása az alattunk

levő roppant mélységbeni összezuzatásunkat vonta volna maga után.

Most már ez út készen van, s a mi branyiszközi⁵⁵ utunkat több százszorosan felülmúlva nehézségekben és nagyságban, – élő dicsemlék gyanánt szolgálанд azon kormányoknak, mely ez óriási mű létesítésére a megkívántató erőket előteremtette.

Harmadnap déltájon értük el az első legmagasabb pontot, a Zogana⁵⁶ hegy csúcsát, melyről bájoló kilátásunk nyílt az alattunk mélyen elterülő Taurusz⁵⁷ hegységnek ezer meg ezer csúcsú, hóval fedett hegyláncolataira; este, hegynek lemenet elértük Ardasz helységet, nyomorult külső és belsejével, hol az út szélén eső kiban megháltunk, keserves tapasztalván, hogy a hideg – ily utazásnál temérdek kellemetlenségeivel – nem messze lehet már tőlünk.

Másnap reggel utunk ismét hegynek fel vezetett, úgy hogy egészen elszántam magam a menyországbai jutásra. A kopár vidék nem remélt szép növényzete lassanként elmaradt megettünk, s törpe gyalog fenyőnél, szarka, csóka, veréb és egy, a mi fekete rigónkhoz hasonló madárnál egyéb élőlényt nem láttunk; ez a mi fekete rigónknál valamivel kisebb madár folyton a patakok partjain tanyázik, s bele repülve azokba, több másodpercig fel- és lejár azok medrében. – Kavaszaink, kik a Ramazán böjt miatt nem étkeztek, olyan ordítást vittek véghez ez útban, ének fejében, az éhség elfejtésére, amitől még lovaink is majdnem idegesekké lettek. Karavánokkal is találkoztunk az útban itt-ott, s hogy urak is voltak közöttük, azt onnan következtettük, mert előre köszöntöttek bennünket.

Negyednap este Gümis-Khane⁵⁸ – ezüst-khane – városkába értünk, hol az utunk alatti egyetlen lakható kibanba térve be, örömmöm határtalan volt a felett, hogy tejet, tojást, almát, török – szerfelett rossz – sajtot kaphatok, s az éjjel alvással tölthettem. Ez európai ember előtt nyomorult, de itt a városok sorába tartozó helység nevét a környékében levő gazdag ezüstbányáktól nyerte, mik azonban ma már igen szűken adják az ércet. Réz és ólomérc is számtalan helyen található itt a környékben, de csak kevés helyen művelnek bányákat azokból. Egyáltalában, az egész új út földhányásain stb. déli pihenésünk alatt, melynek nagy részét a növényzet és kőzetek megvizsgálására fordítottam, számtalan ércköveket, kova- és pát jegeceket, opált, csepegőkövet és finom agyagnemeket találtam. Századok óta itt elszigettségben élő görögök is vannak e városkában, kik, mint véletlenül észrevettem, e szót aütosz nem mint az új görögök, aftosz, hanem tisztán aütosznak mondják ki.

Kavaszaink itt fel lettek váltva, s a baksis mellett egy írást is kaptak, hogy miként viselték magukat.

Xenophon⁵⁹, ki, mint tudjuk, a Kunaxa melletti ütközet után fej és vezér nélkül maradt 10 000 görög bérkatonával, Perzsiából az ó-kor legsztrategikusabb visszavonulását, óriási veszélyek és nehézségek közt szerencsésen végrehajtá, – a történetírók egyhangú véleménye szerint, miután télen más út absolute nem járható – a mi általunk tett és teendő irányban ment Trapezuntig, mint ezt Anabasisában kimerítőleg leírja. Eszembe jutott ez útban diákkori hálátlanságom, midőn az éppen említett Xenophon Anabasisát

kellett magyarrá fordítanom s könyv nélkül tanulnom, mennyire elégedetlen voltam, hogy e holt nyelv helyett más élő és inkább használható nyelvet nem taníttatnak velünk, – és most be kellett látnom, hogy ha ezt tették volna tisztelt görög tanáraink, nem arathattam volna görög útitársam előtt oly roppant bókokat, amikkel határtalan bámulatában egy cseppet sem volt fukar, midőn éppen az Anabasisból egész lapokat recitáltam el neki ékes ó-hellén nyelven. Azt természetesen nem mondtam el neki, hogy éppen e „tudományos” képző magyar iskolákban sem magyar nyelvtant, sem ékesszólás és költészettant nem tanulhattam, míg a latin e tárgyú könyveivel szigorúan nyaggattak bennünket.

Ötödik napon utunk alább hagyott kissé sziklás természetéből. Az útban láttunk egy ágyút az itt dívó özönvíz előtti két kerekű talyigán 24 kis ökör által vontatva, a vezetőik által botokkali szurkálással és éktelen ordítással vontatásra ösztökélve. Egyéb járművet e vidéken (mai napig) nem láttam, mint e két – küllő nélküli, egy darab fából készült kerekű, kivétel nélkül megpatkolt ökrök által vont – talyigát, minőket – ha jól emlékszem – az elemi iskolák bibliai történetét illusztráló képeken lát az ember, s mik az özönvíz óta egy faragással sem lettek célszerűsítve vagy csinosítva. E járművek hihetetlen hangterjedelmű nyikorgást⁶⁰ visznek véghez, s aki egyszer ily menetben levő fa-alkotmány mellett halad el, az borzadva emlékezik arra vissza. Találkoztunk nőekkel, huszárosan a nyeregben ülve, magától értetődik, elfátyolozva és kísérettel, míg nő, gyermek vagy gyöngye férfiak számára készített olyan faszervezetű, fedeles, ágyneművel bélelt kalitkákat is láttunk a lónak két oldalára alkalmazva, melyre ha ránéz az ember, minden csontjai fájnak, s örökre elmegy az utazástóli kedve; de hiában, a szükség nem kényszeríti rá az embereket, mert székérreli közlekedésről itt még fogalom nincs, s a fentemlített talyigákat csak is teher szállításra használják a városok vagy falvakban, messzebb távolságra a terhet, az utak rosszasága miatt, lovak hátán szállítják. Hihető azonban hogy most a készen levő trapezunt-erzerumi, kereskedelmileg fontos úton, omnibus-féle⁶¹ közlekedés megnyitására akadnak vállalkozók.

Dél előtt Teke falut találtuk, melytől egy óra járásnyira eső válaszúton karavánunk fele elvált tőlünk, s követte a jobbra térő, Erzingenbe vezető utat, – mely város környékén újabkori hatalmas erődök és megerősített helyek lennének.

Este – az úttól félóránnyira eső – Szimon faluról nevezett khanba tértünk be, sóvárogva egy jó tűzhely után, mely fáradt és átfázott tagjainkat átmelegítse. A khan egyik szobája túltömve lévén, elhatároztam, hogy aludni a kandzsi által rosszabbnak mondott másikba megyek által, s lemondtam elfoglalt helyemhezi jogaimról, átküldtem holmimat a másik helyre, s az éppen itt időző falubírájával (kinek itt, a khan átellenében is volt egy háza, melyet ma pénzzállító katonák foglaltak el; tulajdonképeni lakása azonban az úttól félóránnyira, oldalt eső Szimon faluban volt) beszélgetni kezdtünk, míg végre, látván, hogy a karaván tagjai lefekvéshez készülődnek, átveztettem magamat az istállók melletti szobába. No hiszen,

– még most is bosszankodom, hogy az ily barlangot szobának kell neveznem – szép látvány nyílt itt előttem. Ajtaja inkább a ki- és bejárás akadályozására, mint a meleg visszatartására látszott készítve lenni, mert a deszkák hézagai közt két ujjam is átfért, míg a sarkvasat helyettesítő karikák rosszasága miatt be nem lehetett tenni. A tetőzetet faragatlan oszlopok tartották; s a jobbra balra eső falakon egy-egy szabadon hagyott nyílás pótolta az ablakokat, miken a téli fagyos lég olyan rohanásokat tett az ajtót képező összetákolts deszkadarabok felé, hogy azon táncoltak ijedtükben. Az ajtóval átellenben levő fal aljában egy nagy darabkő feküdt, tűzhelynek használva, mely felett egy cső alakban felfelé menő lyuk szolgált volna a füst elvezetésére, ha ugyan ezt tenni képes lett volna. Minden része tele lett e barlangnak füsttel, mihelyest a tüzet meggyújtotta két, szintén idemenekült útitársam, mégis hagytuk égni azt, mert hittük, hogy a légvonat majd csak kiviszi lassanként e fullasztó füstöt. Így ültünk e füsttel telt barlangban könnyezve és köhögve a tűz körül a hideg földön, s eszembe jutottak pesti ismerőseim, – mit mondanának ezek, ha engem – a kényelemhez szokott érzékeny embert, mostani helyzetemben láthatnának! Kellett-e ez neked?! A füst veszedelmes sűrűségig növekedvén, kénytelenek voltunk a tüzet vízzel kioltani, mely után még Trapezuntból magammal hozott hideg juhhús és kenyérből álló vacsorámat elköltvén, a hidegtől reszketve, fekhelyem elrendezéséhez fogtam, hiszen öt napi lovaglásom alatt – csakis egy éjjel aludván át – fáradt lehettem. A szoba egyik sarkában fekvő gyékényre gubámat leterítvén, sárga őszi-tavaszi felöltőmet, melyben Pesten annyit gavalléroskodtam, kabátommal együtt fejem alá tettem, cipőimet – miután nem tudok bennük aludni – levettem, plaidemmel⁶² betakaródtam, s régi dicsőségem fényes emlékeit lelki szemeim elől tovaűzni igyekezve, aludni próbáltam. Hejh! De sokat kísért meg az ember, ami nem sikerül! A kemény fekhely, a dermesztő hideg összeesküdtek ellenem, míg a falnyílások egyikén belopódzott hosszú szőrű és bozontos farkú nagy ázsiai macska juhhúsomnak nyugodalmát háborította meg; egy kézmozdulatomba került volna revolveremet kezembe venni s lepuffantani, – de egy juhcombért, mit soha ki nem állhattam, ez útban is csak kénytelenségből ettem, nem ereszttem ki fáradtságosan testemhez simított plaidem csekély melegét, nem oltom ki szegény állat életét; annyi bizonyos azonban, hogyha disznóhús lett volna, nem haboztam s nem hallgattam volna oly sztoikus nyugalommal lakomázását.

Reggel a hideg, a kemény fekhely és álmatlanság folytán összetört, megdermedt tagokkal kapaszkodtam fel helyemről, s alig tudtam felülni táncoló lovamra, melynek az enyimmél hússzor bizonyosan jobb fekhelye volt. Egészen új, drága esernyőmtől is meg kellett válni ez emlékezetes helyen, mit a karaván véleménye szerint, a bírón kívül más el nem lophatott, kit lakásán reggel nem találván, gyanúm egészen reá fordult. Miután az ő visszatérésére nem várhattunk, hiába volt minden kiabálásom és fenyegetésem.

Hatodik nap este Ballahorba értünk, mely nyomorult faluban a khan szobája az istállótól nem volt elkülönítve, aminek én csak örülni tudtam és mint az eredmény mutatta, méltán, mert a melegben meglehetősen aludtam.

Hetedik nap délután Baiburt várost értük el, hol minden módot megkísértettem, hogy egy kis meleg ételhez juthassak, mit Trapezuntbóli eljövetelem óta nem élveztem, azonban haszontalanul, mert egy faggyú szagú gulyáshúson kívül egyebet nem kaptam az egész városban, ezt pedig egészségi szempontból nem ehettem, s vacsorám ismét egyszerű eledelekből állott, azon kis változtatással, hogy egy pohár harputi bort ittam meg rájuk. A város közepén levő dombon szintén genuai építészet modort követő citadella van; házai közt csinosakat is talál az ember, míg számos bazárjai elegendő dúsan rendezvék be. Este, midőn a khan kávéház féle termében elszunnyadni készültem, 20–30 fehér és fekete városi gavallér nyitott be egy klarinett hangszeres zenész kíséretében, kik körülbelül egy óráig itt időzve, s a fülhasító zenét túlkiabálni igyekezve, minden álmomat elkergették, ami kemény fekhelyemen már már meglepni készült. Voltak ugyan a khanban külön szobák is, de kályhák és tűzhelyek nélkül, s így kénytelen voltam a nagy teremben a kályha mellé feküdni le. Kavaszaink itt újjólag fel lettek váltva.

Nyolcadik napi utunk a nagy hideg miatt szintén nem mondható kellemesnek, jóllehet a hó csekélysege miatt itt-ott gyalogolni lehetvén, annak szigorát mérsékelhettük. Délután, szép verőfényes téli napunk lévén, oly mérvben előfogott az érzélgés, hogy karavánomat egy negyedóra távolnyira elhagyva s lovamat lépésre kényszerítve, egy óránál tovább bús magyar népdalokat daloltam; az éjjel khanban töltöttük, keservesen, mint a többieket, mert fánál és almánál egyebet nem kaphattunk.

Kilencedik napon délelőtt értük el a második s még a Zuganánál is magasabban fekvő hegyet a Kopp-ot⁶³; ha jól emlékszem Ischlből Ausseebe (Stájerországba) menet is „Über die Koppen” kell áthaladni. Ez út keserveit egyhamar nem feledem el. A mély hóban s a szédítő magasságban vezetett veszedelmes útban lovaink alig haladhattak előre, több lépésnyire csúsztak, – míg a roppant hideg s fagyasztó szél átjárta minden porcikáimat, mert kellőleg nem voltam a hideg ellen öltözködve, s kezdtem kételkedni azon, hogy a legközelebbi khanig le nem dülök lovamról. Turbánom tetejétől lovam patájáig csupa zúzvara voltam, csak most kezdtem érteni a Xenophon Anabazisában olvasott 10 000 görög szenvedéseit, kiket marcona hadfiak léttükre éppen úgy megadóztatott ez út, mint kurd és örmény ország ellenséges lakossága, míg én tízévi fővárosi kényelmes életem után minden fokozat nélkül mentem át egyik végletből a másikba. No de, nem jó a már heggedni kezdő sebeket felszaggatni, úgysis haszontalan fáradtság lenne az oly érzésről fogalmat adni akarni, amit csakis öntapasztalás után érthet meg az ember. Elég az hozzá, sohasem hittem, hogy ez út keserveit betegség nélkül kibírom, dacára annak, hogy való meggyőződés alapján erős embernek tartottam magamat mindig. A hegy tetejéről, az alattunk levő sűrű ködnek néhány négyszögölnyi résén át,

napfényben látott vidék fénytengerben úszó, hóval fedett csúcsai igen szép természeti tüneményt szolgáltatattak.

Este Askallah⁶⁴ faluba értünk, mely nyomorúságban még túlhaladja az eddig látott helységeket. Alig láttam egész környéken 10 nyárfa-féle előfánál többet, mik dúsan megrakvák szarkafészekkel. Míg az európai török helységek mintegy kertben látszanak építve lenni, addig e kopár vidéken napokig sem láttunk tíz fát egymás közelében. Alatta folyik a híres Euphrat⁶⁵, itt Fratnak nevezett folyó, mely az Erzerum felett levő Khoodi falu melletti hegylánycolatban eredve, lent folyammá növekedve, aztán a Tigrissel egyesülve, az Ind tengerbe⁶⁶ ömlő Sat-el-arab-ot képezi. A khan minden kritikán aluli lévén, egy öreg török házába tértünk be, kinél az istállótól szintén el nem különített helyen aludtunk; a ház asszonyai este, midőn az öreg az örmények tömeges kivándorlása előtti időkről beszélt nekem a tűz mellett, kíváncsian dugdosták ki fejüket átelles lakosztályuk ajtónyílásán, kilépni azonban egyik sem mert onnan.

Másnap, tizedik napi utunkban délután, – ily nagy fokban még soha nem tapasztalt hózivatar fogott elő benünket. Két lépésnyire nem lehetett látni, s a hó, minden megtapadható helyén ruháimnak s lovamnak, több ujjnyi vastagságban feküdt. Az erős szél lágy és fagyott hópelyheket csapott az útban eldurvult arcbőrömhöz, mégis oly fájdalmas volt e gorombasága, hogy kénytelen voltam turbánom kendőjét arcomra lehúzni, s magamat a síkos veszedelmes úton egészen szegény lovam kényére bízni. Átázva-fázva, megdermedt tagokkal értünk be este Eliscie faluba, melynek az itteni fogalmak szerint elegans – külön kis szobákkal bíró – khanjában leírhatatlan kéjérzettel élveztem azon hercegi előnyöket, miket valahára – egész utamban értéktelen – pénzemért kaptam; volt meleg tiszta szoba, ágynemű, fekete kávé, sőt, a valót beszélem – rántottát is csinálhattam a magammal hozott vajjal; lucullusi vacsorám után alig telt el néhány perc, ismét régi jó kedvemben voltam, s elfelejtettem volna az út minden fáradozásait, ha kemény fekhelyeim által összetörődött lapockáim minden erősebb kézmozdításnál nagyon is érezhetően nem figyelmeztettek volna annak nyomoraira.

Itt voltam akaratlanul okozója egy oly humorisztikus jelenetnek, melynek emléke mai napig túlságos nevetésre kényszerít, az itteni viszonyokat jellemzi és naturalia non sunt turpia⁶⁷, még sem lehet azt itt elbeszélmem.

Értésemre esvén, hogy a faluban természetes meleg fürdők vannak, mik nyáron a környék és különösen Erzerum lakossága által gyógycélokra vétetnek igénybe, reggel egy útitársammal előre hagytuk menni a karavánt, s elmentünk azok megtekintésére. A fürdő két, 2 öl átmérőjű medencét tartalmaz, mely felett egy-egy kupola alakú, felül nagy, négyszögű, szabadon hagyott réssel bíró, egymástól elkülönített rongyos építmény áll. Sem felügyelőt, sem berendezést nem találtunk, ennél fogva mind a falak, mind a medence környéke piszkos, tisztátalan. Mennyire megbecsülnék e minden természeti áldással felruházott bő sós forrást más életre való ország kopár vidékei?

E gondolattal hagytuk el a falut, s mentünk futtatva az erzerumi úton, hogy karavánunkat még a város előtt elérjük, mi azonban nem sikerült. A városhoz közel találtuk podgyász lovainkat, miket Trapezuntból előre küldtünk; a temérdek málha közt, szurkos vászonba vart bőröndjeimre rögtön ráismervén, mily gyermekies öröm szállott meg, hogy rövid idő alatt ismét tiszta ruhákba tehetem magam, s ledobhatom ezt az elpiskolt, elrongyolott, utált öltözetet testemről. Borzadva gondoltam arra, ha valami csoda folytán Pestre kellene így bevonulnom. Pedig rosszul okoskodtam, mert ez öltözetben legjobb barátom sem ismert volna reám, ha netalántán arcomat – mely a durva szelek, viharok és kegyetlen hideghez nem volt szokva – ez út formájából ki nem hozta volna is, mint ezt Erzerumban, első tükörbe tekintésem alatt tapasztalni kénytelen voltam.

Tizenegyedik nap délelőtt értünk be Erzerumba, hol ismét khanba szállottunk, mely azonban, dacára emeletes mivoltának, tekeasztal s kávéházi italokkal bíró nagy termének, egy cseppet sem volt különb az Elicsieinél, sőt, itt ágynemű sem volt. Málháimat a vámháztól elhozatva, egy óra alatt újjá születtem, s lementem a khan mellett levő casinoba ebédelni; de mindjárt első alkalommal beláttam, hogy én ebben az országban nem igen fogom az ételeket élvezhetni, ha itt a legelső vendéglőben is juh-faggyúval készítik azokat. A Ramazán ünnep miatt este ezredesenél bemutatván magamat, a többi, hivatalában jelenvolt urakkal együtt igen szívesen fogadtak a kórház udvarán levő tiszt lakásban, meglehetősen csinos szobával megkínáltak, mit én – míg a városban alkalmas lakást találhatok – elfogadtam, a khant másnap, gazdájának szomorúságára, elhagytam.

Erzerum körülbelől 30 000 lakossal, genuaiak által épített citadella, hasonló romlásnak indult város-fallal, újabbkori földsáncokkal a város kerületén, erődökkel a város felett eső magaslatokon, több lovas, gyalog és tüzérségi kaszárnyákkal: hadászatiilag zárja az Orosz- és Perzsaországból Sztambul felé vezető utat, – úgyszinte fontos helye az ez irányból Trapezuntba vezető szárazoni kereskedelemnek, minél fogva számos bazárjai dúsak árucikkekben. Van több basája, feje egy kerületnek (basalik); van angol, francia, orosz és perzsa consulatusa, 20-nál több moséja (török templom), 5 keresztény temploma és iskolái; számtalan fürdője, jó vízvezeték vize, katonai kórháza, melyben nem katonák is ápolatnak, városi és katonai kórházi gyógytára, egy európai mintára berendezett casinója, étteremmel és kávéházzal, mely utóbbiban a távol eső Sztambulból elavultan ide érkező török, görög, örmény lapokon kívül a „Journal d' Orient” is feltalálható. Van török postahivatala, melyben csak a török írást ismerik, s ha más mint török tudakozódik levél után, kezébe adnak egy csomag európai örmény, görög címzetű levelet, válasszon közülük tetszés szerint; telegraf hivatala, mely azonban sokszor később adja át sürgönyeit Sztambulban, mint amennyi időt a levélnek postán szállítása megkíván. A város alig bír 5 csinosnak mondható épülettel, fészke a piszok és tisztátalanságnak,

utcái rondák, összevissza vezetvék, kutyákkal tömve, – kik éhség, hideg vagy egyéb nyomorúság miatt az utcákon élettelenül heverő társaikat, egyéb oda kidobott dögöket és tisztátalanságokat stb. con amore⁶⁸ falják fel, – szóval egészségügyi szempontból megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek. A házak ázsiai modorban építvék, lapos tetejűek, nagyobbára emeletesek; a földszintet istállók, kamrák foglalják el; oly házak, melyeknek téli ablakai is üvegből legyenek, megszámlálhatók, nagyobbára a belső ablakok is olajos papír által pótolvák; a házak lapos tetejéről a havat az utcákba dobják le, nem törődve azzal, kinek a nyakába, s hogy ez által, valamint az ölnyi magasságú hó torlaszok által, némely utcát a szó teljes értelmében járhatatlanná tesznek, – majd elhordja a tavasz; a házak tetőzete pedig kell, mert az itt az udvart pótolja; a kaszárnyák teteje pedig jó fegyvergyakorlatokra, különösen tavasszal, mert ilyenkor egyebütt nagy a sár. A város az örmények Oroszországbai tömeges kivándorlása előtt 150 ezer lakossal bírt, 40 évvel ezelőtt leszállott 15 000-re, s néhány év óta kezd mind népesség mind egyéb tekintetben emelkedni.

Erzerum 6–8 mértföld hosszú, 1–2 mértföld széles, hegyek által környezett völgyben, e völgynek keleti oldalán levő halmos térségen, 5500 lábnyira⁶⁹ fekszik a tenger színe felett, éghajlata ennél fogva igen szigorú, s a rendkívül kemény tél fél évig eltart⁷⁰; a városban és környékén kevés élőfát látni, kertek sincsenek, mindennek dacára a fent említett völgy termékeny lenne, a hegységek közti növényzet pedig ritkítaná párját a környékben szépség és kellemesség tekintetében; a tüzelő fa télen drága; az élelmi szerek olcsók; az európai ruhák nem kerülnek többre, mint Pesten; gyönyörű arabs s egyéb jó lovak birtokába olcsón juthat az ember; az európai egyszerű bútortárhoz csak nagy nehezen juthatni, míg a kényelmesebbek csakis Sztambulból kaphatók, drága pénzen.

A város népességének felét törökök, másik részét örmények teszik ki. Vannak ezenkívül több százra menő perzsák, kurdok, arabok, oroszok, kevés görögök és európaiak (a consulokkal együtt 15). Az örmények a keresztény vallást követik, éspedig nagyobb része Eutychnak⁷¹ a 450-dik⁷² évi calcedoni⁷³ zsinat által átok alá vetett eretnek hitágazatát, mely a görög szertartáshoz igen hasonlít; – egy része pedig a pápát ismeri el világi urának. Az utóbbiaknak van itt egy papja, ki Magyarországon több évet töltött⁷⁴. Vannak amerikai protestáns missionáriusok is. Az örményeknek külön nyelvük és írásuk van, azonban a török az uralkodó, ezt mindnyájan beszélik; nejeik az utcán a török nőkhöz hasonlóan arcukat is elfedő felöltönyt viselnek, a házban azonban a férfiak társaságában részt vehetnek; meglepő szépségeket talál köztük az ember.

Ami a magukat Hajk-tól⁷⁵ (Hajkis) és ennek egyik ivadékától Aramtól (Armenia) származtató örmények általános jellemzését illeti, abba nem bocsátkozom, nehogy elfogultnak látszassam, – elég annyit megjegyezni, hogy egy zsidó sincs a városban és környékén, pedig vallás egyenjóság létezik; természetből vagy észbeli tehetséggel lévén megáldva, azt mindenütt érvényesítik ahol nyereségre alka-

lom nyílik, mint ezt idehaza Magyarországon is tapasztaljuk; a törökök jellemzésére ismételhetem örmény inasom szavait, amit, midőn egy alkalommal dohányt hozattam velem, azon szavamra „nincs ez egy oka”⁷⁶ mondott: „meg van ez uram, nem örménytől, török kereskedőtől vettem, az pedig nem csal!” S ezt el kell ismerni a törökökről általában. Már a perzsák, hogy szép kifejezést használnak, életrealóbbak e részben.

Ennyit Erzerumról. – Ami a népeknek s az itteni viszonyoknak részletesebb ismertetését, – ami továbbá a vidék számos érdekességét illeti (Ararat hegye⁷⁷, Szemiramis⁷⁸ városa: Van, a paradicsom stb.) arról más alkalommal.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

- ¹ Fermán: szultáni rendelet, parancs
- ² Omer pasa (1806–1871), horvát származású török tábornok, 1868-ban rövid ideig hadügyminiszter (PNL 13., 432.).
- ³ Sztambul: Konstantinápoly török neve
- ⁴ Bagdad (ma Irak fővárosa), az arab kalifák egykori székvárosa, 1638-ban került török kézre, Maurer utazása idején egy török vilajet (tartomány) székhelye (PNL 2., 453–4).
- ⁵ Talán utalás Jókai Mór *Török világ Magyarországon* (Pest, 1853) c. regényére.
- ⁶ Boszporusz: Európát Ázsiától elválasztó tenger-szoros, amely a Fekete-tengert a Márvány-tengerrel köti össze. Nevének jelentése: „tehénátkelő”. Az ógörög mitológia egyik kedves története szerint ugyanis a tehénne változtatott Ió, argoszi királylány, Zeusz főisten szerelme, egy bögöly által üldözve ezen a tenger-szoroson át jutott el Európából Ázsiába (Trencsényi-Waldaphel 1973. 47–48).
- ⁷ Ramazán (Ramadán): a mohamedán holdév kilencedik hónapja. Egyúttal a mohamedán böjti hónap, amelyben a hívők nappal szigorú böjtot tartanak, de az esti csillag megjelenése és a hajnalcsillag feltűnése közti időt lakomával, hangos vigadózással töltik (Kakuk 2012. 191.).
- ⁸ Az aranygyapjú története napjaink olvasói számára is könnyen „emészthetően” hozzáférhető Trencsényi-Waldaphel (1973), ill. Szabó 1977) műveiben. A téma iránt komolyabban érdeklődők figyelmébe ajánljuk: Kerényi Károly (1977) kiváló kötetét.
- ⁹ Az Argosz mester által épített, ötvenevezős, beszélni is tudó Argó hajó utasai voltak az argonauták, azaz az „Argó hajósai”.
- ¹⁰ Hunfalvy Pál (1810–1891)
- ¹¹ A Maurer által említett földrajzi helyek jól láthatók a PNL (3. kötet) által közzétett Boszporusz térképén (az 572. o. után).
- ¹² Medea/Médeia, az aranygyapjút birtokló kolkhiszi király varázslónő hírében álló lánya, aki beleszeret az argonauták vezetőjébe, Iaszónba (Jásonba), segít neki megszerezni az aranygyapjút, majd együtt menekülnek az Argón.
- ¹³ „a túlsó parton”, tehát az ázsiai oldalon. Amikuszt/Amükoszt, Bithünia és az ott lakó bebrüx (bebryc) nép királyát az argonauták sorában utazó Polüdeukész – Kasztor testvére – győzi le párviadalban (Szabó 1977. 41–43).
- ¹⁴ Valószínűleg I. Nagy Konstantin (Constantinus) (280 k.–337) római császárról van szó, aki a kereszténységet a római vallással egyenrangúnak nyilvánította; székhelyét Rómából (a később róla Konstantinápolynak nevezett) Bizáncba tette át.
- ¹⁵ Therápia: latin szó, eredete a görög therapeia: gondozás, ápolás, kezelés. Eredeti jelentése azonban „szolgálat” lehetett, a görög therapsz: szolgál szó alapján (Tótfalusi 2005. 902.).

- ¹⁶ A görög „pharmakon” jelentése gyógyfű, gyógyszer, varázsszer, ebből származik a pharmakia (pharmacia) szó is.
- ¹⁷ Grúz szerzők érdekes, új feltevéseket tartalmazó előadást tartottak Budapesten, a 40. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson, 2006-ban Medearól és szerepéről a gyógyszerek, mérgek használatában. Az angol nyelvű előadás megtalálható a kongresszusról kiadott kötetben (Shengelia 2006. 325–329.).
- ¹⁸ A Boszporusz-térképen: Anadoli Kavak.
- ¹⁹ Phíneusz (Phineasz), a jövőbe látó vak thrák királyt Zeusz azzal büntette, hogy ételét asztaláról Zeusz szárnyas kutyái, a háрпиák nemcsak felzabálták, de a maradékot ürülékükkel ehetővé is tették. Az argonauták soraiból Boreász, az északi szél két szárnyas fia elűzte a háрпиákat (Szabó 1977. 44–47.).
- ²⁰ Háрпиák: Zeusz főisten szárnyas kutyái. A szó mai átvitt értelme: házisárcány, házisártos, komisz nő.
- ²¹ Szimplega-szok (Cianeisziklák)
- ²² Phaszisz (Phasis) a Fekete-tengerbe ömlő folyó, ez választja el Kisázsia Kolkhisz országtól (Szabó 1977. 57.).
- ²³ Bizánciak
- ²⁴ A „lémnoszi kaland” részleteit lásd Szabó 1977. 31–35. Az ókori Lémnosz, Héphisztosz, a kovácsok istenének lakhelye, ma Limnosz néven Görögországhoz tartozik.
- ²⁵ Ma: Tirebolu (nem azonos Líbia fővárosával: Tripoli)
- ²⁶ Gyaur: Hitetlen, nem mohamedán ember. A törökök ezzel a bántó elnevezéssel illették az ő szemükben hitetlen keresztényeket (Kakuk 2012. 176.).
- ²⁷ Foszforeszkálás: fénylő felvillanásait? (A foszfor fehér változata megvilágítás után a sötétben hideg fényt bocsát ki – Tótfalusi 2005. 319.).
- ²⁸ Ma: Inebolu
- ²⁹ Svájci
- ³⁰ Ma: Sinop, hettita alapítású, majd görög kikötőváros, 1213-tól török birtok.
- ³¹ Porticus: oszlopcsarnok
- ³² Isthmus/isztmosz (latin/görög): földszoros, keskeny földnyelv
- ³³ Ez volt az 1853–1855 közt zajló „krími háború” egyik első csatája. A Törökország felosztására törekvő Oroszország indította a háborút, melybe az utóbbi oldalán Nagy-Britannia és Franciaország is belépett. A háborút követő párizsi békeszerződés kimondta a Fekete-tenger semlegességét és függetlenségét nyilvánította Törökországot.
- ³⁴ Ma Samsun néven a tengerpart nagyvárosa, görögök alapították „Amiszosz” néven. A Maurer által is említett, 1868-as tűzvészt követően teljesen újjáépült.
- ³⁵ Cap Jasonium: Iászón foka
- ³⁶ Cilicia – az ókorban Kilikia – tartomány Törökország kis-ázsiai, déli részén, a Földközi-tenger partvidékén, Ciprussal szemben. Tarsus nevű városában született Pál apostol (MLE 1. 473).
- ³⁷ Ma: Giresun. Görög nevét a vidékre jellemző sok cseresznyefáról kapta – keraususz: cseresznye.
- ³⁸ Genovai (Itália)
- ³⁹ Amazónok: a Fekete-tenger partján élő harcias nők, kik jobb mellüket leégették, hogy ne legyen akadály az új megfeszítésében. Erre utalna a közkeletű népetimológia szerint a nevük: melletlen (amazón) (PNL 1. 533). Az 1970-ben kiadott Mitológiai ábécé szerint a bal mellüket vágta le (243.).
- ⁴⁰ Ma: Tirebolu

- ⁴¹ Mosé: „az imádság háza” mecset, mohamedán templom (Tótfalusi 2005. 627.)
- ⁴² Mai neve: Trabzon. Amikor a milétoszi hajósok Kr.e. 756-ban a tenger felől megpillantották a négyszögletes sziklaformációkat a parton, felkiáltottak: „trapezusz” (trapéz). Trapezunt szülötte Nagy Szulejmán szultán, a mohácsi győző.
- ⁴³ A török udvari és katonai rang hol basa, hol pasa alakban volt használatos. Ennek megfelelően keveredik Maurernél a tartomány/kerület megnevezése: a helyes pasalik helyett basalik.
- ⁴⁴ Pater praefectus: előjáró testvér
- ⁴⁵ Pontus/Pontosz (latin/görög): tenger. A Fekete-tenger ókori neve: Pontus Euxinus/Pontosz Euxeinosz. Eredetileg Pontosz Axeinosz-nak nevezték a rajta gyakorta uralkodó viharok, zivatarok miatt: „nyugtalan, barátságtalan, sötét”. Később e riasztó név az „euxeinosz”-ra szelődött: „nyugodt, barátságos”. Már az ókorban is használták azonban a mai Fekete-tenger nevet is: Mare Nigrum/Pontosz Mellasz (Lutterer 1976. 66–67.).
- ⁴⁶ Komnénoszok: híres bizánci arisztokrata család, a XI–XII. században hat császárt adott Bizáncnak.
- ⁴⁷ Keresztény éra (kor)
- ⁴⁸ Mahomed vagy Mehmed
- ⁴⁹ Fez: vörös posztóból készült, csonkakúp alakú, bojtos mohamedán fejfedő (Tótfalusi 2005. 301.).
- ⁵⁰ Quarantain (karantén) – vesztégyár (kikötőben vagy járvány idején), negyven napig szokott tartani, erre utal francia eredetű neve: „mintegy negyven” (Tótfalusi 2005. 467.).
- ⁵¹ Tompa Mihály (1817–1868) Az én lakásom c. versére utal.
- ⁵² Cselebi (török): nagy úr, uraság. Régebben a szultánnak is címe volt, manapság – értsd: 1893-ban – kizárólag előkelő európai urakat titulálnak meg vele (PNL 4., 659.). Napjainkban leginkább Evlia Cselebi (1611–1687,) a magyar területeken is megfordult híres török utazó neve alapján ismert a szó.
- ⁵³ Efendi/effendi (mindkét változat helyes): úr, uram. Általában az írástudókat, tanult embereket tisztelték meg e megszólítással. (Kakuk 2012. 174–5.).
- ⁵⁴ Shawl (angol): (váll)kendő
- ⁵⁵ Branyiszkói hágó: a Szepest Sárossal összekötő Branyiszkó-hegycsoporton át vezető út hágója 1849 februárjában lett országosan ismert. Görgey seregének Guyon vezette zászlóalja e hágót foglalta el az osztrákoktól, lehetővé téve ezzel Görgey és a felső tiszai sereg egyesítését és a győzedelmes tavaszi hadjáratot (PNL 3., 652.).
- ⁵⁶ Zigana, 2036 méter magas.
- ⁵⁷ Taurusz (görög), mai török neve Toros: az Anatóliai-fennsíkot a Földközi-tengertől elválasztó hegység (Magyar Larousse Enciklopédia 3. k., 908). Nevének eredete bizonytalan – a szír „tur” (hegyek) vagy az arab „thwar” (bika) szó egyaránt esélyes (Lutterer, i.m., 262.).
- ⁵⁸ Gümüşhane, azaz „az ezüst otthona”
- ⁵⁹ Xenophón (Kr.e. 430 k. – 355 k.) görög filozófus és író, aki 401-ben részt vett egy hadjáratban. A hadjárat bukása és a vezér halála után ő irányította a visszavonulást, s ezt az Anabaszisban beszélte el (MLE 3., 1146.). Anabaszis (görög): felfelé haladás.
- ⁶⁰ Tarr (1968. 31.) szerint a szakirodalom „nyikorgó taliga” néven tartja számon e sok helyütt még ma is használatos közlekedési eszközt.
- ⁶¹ Omnibusz (latin: mindenki számára) – régi lófogató társas bérkocsi (Tótfalusi 2005. 661.).
- ⁶² Plaid (angol): pléd, takaró
- ⁶³ Kogadlari 2 600 méter

- ⁶⁴ Askale
- ⁶⁵ Eufrátesz: 2 780 km hosszú (Duna: 2 850 km), Törökországon, Szírián és Irakon keresztül folyó, a történelmi idők óta hajózásra és öntözésre szolgáló folyó.
- ⁶⁶ Helyesen: a Shatt el Arab a Perzsa (Arab)-öbölbe ömlik. Az Eufrátesz és a Tigris közti síkság alkotta az ókori Mezopotámiát (görög: a két folyó köze), a sumer-akkád civilizáció bölcsőjét.
- ⁶⁷ A latin mondás jelentése: ami természetes, nem lehet rút.
- ⁶⁸ Con amore: tulajdonképpen szerelemmel, esetünkben: élvezettel
- ⁶⁹ 1 850 méter
- ⁷⁰ Ezért Erzurumot Kis-Ázsia Szibériájának is hívják – írja Pallas Lexikonunk Erzurum címszáva (6. k., 414.).
- ⁷¹ Eutyches a Kr. u. V. században azt hirdette, hogy Krisztusban csak egy isteni természet van (monofizitizmus). A Maurer által is említett calcedoni zsinat elítélte ezt az eretnek tant, kimondva, hogy „Krisztusban két természet, u.m. isteni és emberi vagyon” (PNL 6., 567.).
- ⁷² Helyesen: a 451. évi, 4. egyetemes zsinat
- ⁷³ Calcedon ma: Kadiköy, a Márvány-tenger partján, Kis-Ázsiában, Isztambul átellenben
- ⁷⁴ Kár, hogy Maurer nem jegyezte le a nevét!
- ⁷⁵ A magát Noé unokájától származtató Hájk Kr. e 2 350-ben alapított dinasztiát. Az örményeket magukat „hájk”-nak (urak) nevezték, országukat pedig Hájaszdánnak. Hájk hatodik utódja Arám volt, akit a görögök vitézsége miatt Armenosz-nak, országát pedig Arméniának nevezték (PNL 13., 664.).
- ⁷⁶ Oka vagy okka: régi török mértékegység, kb. 1, 280 kg.
- ⁷⁷ Ararat az örmények 5 165 méter magas szent hegye – a Biblia szerint Noé bárkája e hegyen kötött ki. Perzsa neve: Kuhi Nuh (Noé hegye).
- ⁷⁸ Szemiramisz: legendás asszír királynő, Babilon megalapítója és az ókori világ hét csodája közt számon tartott babiloni függőkert megálmodója (MLE 3., 713).

IRODALOM

Kakuk Zsuzsa

2012: Mikes Kelemen török szókinccsára. In: Dobrovits Mihály (szerk.): Az érett kor ítélete, Liliium Aurum, Dunaszerdahely

Kerényi Károly

1977: Görög mitológia. Budapest

Lutterer, Ivan et al.

1976: Puvod zemepisnych jmen, Praha

Shengelia, R. et al.

2006: Ancient Black Sea Countries and Medicine. In: 40th International Congress on the History of Medicine, Proceedings I.

Szabó Árpád

1977: Aranygyapjú. Budapest

Tarr László

1968: A kocsi története. Budapest

Tótfalusi István

2005: Idegenszó-tár, Budapest

Trencsényi-Waldaphel Imre

1973: Görög regék. Budapest

MLE: Magyar Larousse Enciklopédia

PNL: Pallas Nagy Lexikona

Erdélyi Géza
Összegezés*

Ha bő háromnegyed századnyi időt átfogó írásomat bárki is olvasni fogja, könnyen fölfedezi, hogy az nem más, mint válogatás azokból a történelmi eseményekből, pozitív és negatív élményekből, cselekedetekből, amelyek körülöttem lejátszódtak, és bennem visszhangzottak, ahogyan azokat aktívan megéltem, a magam és egész közösségünk szempontjából értelmeztem, a jövőre nézve fontos és szükséges tanulságokat levontam, amelyek igehirdetések, különböző alkalmi beszédek, cselekedetek formájában történelmünk, illetve egyháztörténetünk parányaként, Istentől nyert küldetésemnek engedelmességgel megfogalmazódtak, részben épített örökséggé, tapinthatóvá váltak és írásos formában rögzültek.

Sok veszélytől fenyegetett, mégis szép gyermek- és ifjúkorom múltán, felnőtként átélhettem a Teremtő szavának igazát: „Nem jó az embernek egyedül lenni, alkotok hozzá illő segítőtársat”. (I.Mózes 2, 18.) „Megteremtette Isten az embert a maga képmására, [...] férfit és nőt teremtette őket. Isten megáldotta őket és ezt mondta nekik: Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet.” (I.Mózes 1, 27-28.) Mindig arra törekedtem, hogy Isten képmásának valami módon méltó hordozója lehessen. Társra találván, az akkori jelennél boldogabb jövőt remélve, 1965-ben hűséget esküdünk egymásnak, megteremtve ezáltal a családalapítás legfontosabb feltételét, erősen remélve, hogy életünk igazságosabb keretek között fog telni, és boldogságunk teljességre jut. Az igazságosabb jövő azonban csupán részben érkezett meg, teljesebb formája nagyon sokat késett, és még ma is csak vajódik, mert a meghosszabbított múlt hasznélvezői különböző fondorlatokkal fékeznek. Ez a tényleges helyzet jelentősen befolyásolta és befolyásolja életemet, próbára tette kitartásomat, de Istennek hála, nem tudott letéríteni a szolgálat egyenes útjáról. Bárki megismerhette és megismerheti, hogy közösségünk szolgálata göröngyös, küzdelmes, de Istennek tetsző út. A közösség föltétlen szolgálatának útján haladva bárkit érhetnek csalódások, de sok-sok öröm is terem rajta. Részesem lehettem fél évszázadon át a kölcsönös bizalmon épülő lelkigondozásnak, bepillantást nyerve a hullámozó, olykor viharzó emberi érzések, kapcsolatok mélységeibe, a családot, egyházat erősítő, számomra is áldást hozó pásztori munkának, a nemzetet gyógyító szolgálatnak, bírva az ígéretet, hogy „munkátok nem hiábavaló az Úrban.” A küzdelmek közepette támaszom volt a családom, biztatóim voltak barátaim, és többnyire készséges segítőim hivatali munkatársaim. Ítélem az Úr, aki könyörültes és jó.

Magam mindig arra vágytam, amit Énekeskönyvünk utolsó, 512. számú éneke költői szépséggel fejez ki. Most egyetlen mondatot idézek a második versszakból: „Adj

lelkedből erőt, hogy értsem és szeressem elrendelt útamat s minden parancsodat.” Ebből az elrendelt útból idéztem föl a többségükben rajtam kívül álló erő által mozgatott eseményeket, tetteket, amelyeknek igazi értelmét és jelentőségét történésük idején nem mindig láttam világosan, de később megértettem. Megtartatásom gyakori tapasztalásait csak irracionális szavakkal tudom érzékeltetni. Ezt teszem most is. Sokszor éreztem magamat feladataim végzése közben, életveszélyes helyzetekben bénának, erőtelennek és kiszolgáltatottnak, amikor csak az imádkozás segíthetett – és segített. Mintha láthatatlan angyalok (magyarul: küldöttek) jöttek volna valahonnan fényesebben, és elvégezvén munkájukat, eltűntek, az én helyzetem pedig rendeződött. Ez az egyik oka és alapja annak, hogy sok keserű tapasztalat ellenére megbékélt és örvendező ember maradtam. Gyakran mondogattam magamban, hogy bolygónk tele van titokzatos mennyei lényekkel – angyalokkal.

Kétségtelen, hogy a világ a maga elrendelt útján halad a végkifejlet felé. Van kutatható kezdete, törvényszerű, hogy lennie kell – nem kutatható végének is. Valaki ott volt az út kezdetén, ugyanaz a Valaki az út végén is ott lesz. A megérkezésig azonban, fokozatosan súlyosbodó körülmények között, még mérhetetlenül sok a tennivalónk. Éveim számát tekintve és a tájat kémelve, mintha alkoynodna, de úgy érzem, már föltehető a babitsi kérdés:

„Esti kérdés

*Midőn az est, e lágyan takaró
fekete, síma bársonytakaró,
melyet terít egy óriási dajka,
a féltett földet lassan eltakarja
s oly óvatossan, hogy minden fűszál
lágy leple alatt egyenessen áll
és nem kap a virágok szirma ráncot
s a hímes lepke kényes, dupla szárnyán
nem veszti a szívárványos zománcot
és úgy pihennek e lepelnek árnyán,
e könnyű, síma, bársonyos lepelnek,
hogy nem is érzik e lepelt tehernek:
olyankor bárhol járj a nagyvilágban,
vagy otthon ülhetsz barna, bús szobádban,
vagy kávéházban bámészan vigyázd,
hogy gyujtják sorban a napfényü gázt,
vagy fáradtan, domb oldalán, ebekkel
nézzed a lombon át a lusta holdat,
vagy országúton, melyet por lepelt el,
álmos kocsisod bóbiskolva hajthat,
vagy a hajónak ingó padlatán
szédülj, vagy a vonatnak pamlagán,.*

Részlet a Szerzőnek *Hűség* címen megjelent önéletrajzából.

vagy idegen várost bolygván keresztül
 állj meg a sarkokon csodálni restül
 a távol utcák hosszú fonalát,
 az utcalángok kettős vonalát,
 vagy épp a vízi városban, a Riván,
 hol lángot apróz matt opáltükör,
 merengj a messze multba visszaríván,
 melynek emléke édesen gyötör,
 elmúlt korodba, mely miként a bűvös
 lámpának képe van is már; de nincs is,
 melynek emléke sohse lehet hűvös,
 melynek emléke teher is, de kincs is:
 ott emlékektől terhes fejedet
 a márványföldnek elcsüggesztheted:
 csupa szépség közt és gyönyörben járván
 mégis csak arra fogsz gondolni gyáván:
 ez a sok szépség mind mire való?
 mégis csak arra fogsz gondolni árván:
 minek a selymes víz, a tarka márvány?
 minek az est, e szárnyas takaró?
 miért a dombok és miért a lombok
 s a tenger, melybe nem vet magvető?
 minek az árok, minek az apályok
 s a felhők, e bus Danaida-lányok
 s a nap, ez égő szizifuszi kő?
 miért az emlékek, miért a multak?
 miért a lámpák és miért a holdak?
 miért a végét nem lelő idő?
 vagy vedd példának a piciny fűszálat:
 miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
 miért szárad le, hogyha újra nő?"

A megszámlálhatatlan és megválaszolhatatlan miérteket tovább szaporíthatnánk, de miért tennénk? Babits bizonyára azért tette, hogy az önistenítés kísértésében folyamatosan elbukó embert józanságra intve, képességének határait fölmérje, hogy az élet csodájának édenkertjében járva kész legyen saruit leoldani. Nincs annál szabadabb élet, mint ha a Lélek szabadokká tesz, és az ember elrendezi kapcsolatát Teremtőjével, embertársaival és a természettel. Ha ez megtörténik, a gyötrelmes miértek észrevétlen megszűnnek, és felragyog előttünk életünk, munkánk értelme és célja.

A fontos személyes kérdéseken túl, ránk nehezednek az egyházat, országot, nemzetet, világrészeket nyugtalanító-fenyegető erkölcsi, gazdasági problémák, különböző jellegű válságok, amelyek ha megoldatlanok maradnak, világunkat végveszélybe sodorhatják. Hasonlattal élve, a fűszálaknak kell egyenként megéledniük ahhoz, hogy a rétek kizöldüljenek, a virágok nyíljanak, virágozzanak, illatozzanak, gyönyörködtesseken és rendeltetésük szerint éltető eledellé váljanak.

Az egyéneknek kell meggyógyulniuk, hogy a közösségek életképesek lehessenek, az országok fölvirágozzanak, a globálisakká burjánzó bajok, bűnök csökkenjenek, nem feledve, hogy a gonosszal nem szabad kompromisszumot kötni. Változatlanul fontos, hogy a fiatal nemzedékek előtt

munkalehetőségek nyíljanak, hogy reménységük teljesülése megtartó erőforrás legyen számukra. Ennek jelei, sajnos, még alig-alig látszanak. A hosszú időn át annyira óhajtott függetlenséget és szabadságot, a megtévesztő hazudozással többször hatalomra juttatottak, nyilvánvalóan önző érdekektől vezérelve, idegen érdekeket szolgálva, megszorító, visszarántó intézkedésekkel fékeztek. Ez nem szolgálja a jövőt, nem erősíti az ember szabadságérzetét, nem mozdítja elő a kis és nagy közösségek függetlenségét és boldogulását.

Mind ezek tudatában még komolyabban kell vennünk az isteni igét: „a rád bízott drága kincset őrizd meg a bennünk lakozó Szentlélek által”. (II.Timóteus 1,14.v.) Ez a kincs az „elmúlhatatlan életről”, a hit, a szeretet és a reménység evangéliumáról, a Lélek biztosította benső szabadságról és megváltásunkról szól. Ezt kell hirdetnünk alkalmas és alkalmatlan időben, érthető nyelven. A nyelv ebből a szempontból is rendkívül fontos. Anyanyelvünk hatalmas kincs, nem cserélhetjük el semmilyen más nyelvre. Aki ezt tenné, önmagát lopná meg, pótolhatatlan kincset veszítene el. Magyar nyelvünk a tudományok ősi nyelve. Léven akkor a *Magyarok Világszövetsége Védnöki Testületének* tagja, jelen voltam és ige-szolgálatot végeztem azon a nagygyűlésen, amelynek alkalmával a világhírű tudós, **Teller Ede** átvette a Világszövetség kiténtetését **Csoóri Sándortól**. Köszönetnyilvánításában többek között a következőket mondta: „Hogy tudós lettem, a jó Isten után a csodálatos magyar nyelvnek és az akkori magyar oktatási rendszernek köszönhetem. Ezek nélkül nem futottam volna be ilyen nagyívű tudományos pályát.”

„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
 És áhítattal ejtsétek a szót,
 A nyelv ma néktek végső menedéktek,
 A nyelv ma tündérvár és katakombá,
 Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!

E drága nyelvet porrá ne törjétek,
 Ne nyúljon hozzá avatatlanul
 Senki: [...]

Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul,
 Mintha imádkozna
 Mintha aranyat, tömjént, myrrhát hozna!
 [...]

Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
 Vigyázzatok: a nyelv ma szent kehely,
 Ki borát issza: Élet borát issza,
 Előre néz s csak néha-néha vissza -,
 S a kehelyt többé nem engedi el!”
(Reményik Sándor: Az ige)

A lelkészek mindeneke előtt igehirdetők, bizonyágtévők, lelkigondozók, tehát a szó, az ige szolgálatuk hatalmas eszköze. „Nem illik daróc főpapi talárhoz, s királyi nyelvhez koldusdadogás.” Szavunkat,

EMLÉKEZETÜNKRE

beszédünket tetteink igazolják. A kettőnek mindig szép összhangban kell lennie.

Végezetül mindazoknak, akik munkámat magas szintű kitüntetésekkel őszintén méltatták, akik személyemet nem megtévesztő eszközként akarták igénybe venni, hanem életünket, munkánkat és sorsunkat mindmáig segítő szándékkal, reménykedve, figyelemmel kísérik, hálás köszönetet mondok.

És őszinte köszönet jár híveinknek, felvidéki magyar közösségünk tagjainak, mert amikor pusztító vész csapott le embertársainkra, testvéreinkre, segítő szándékukkal, áldozatvállalásaikkal hatalmas bizonyosságát adták véreink, és mások iránti szeretetüknek. Gondoljunk az áradásokra Erdélyben, Kárpátalján, Német- és Csehországban, vagy a Cunamira, a kevésből is milliókat áldoztunk megsegítésükre. Ez több a lojalitásnál, és toleranciánál, ez embertársaink Krisztus tanítása szerinti szeretetben történő cselekvő vállalása, hordozása. Nagyszerű és követendő példa.

A Nap, mielőtt lehanyatlana, még egyszer szelíden fölragyog, fénnel árasztja el a tájat, a környező hegyeket, s mire befejezem az írást, lassan elrejtőzik az esti felhők között, mint a jelenvaló Úr az égő csipkebokorban. Könyvem olvasóinak, ha lesznek, Jézus hűséges tanítványának – Jakab testvéreinek – Júdás apostolnak szavaival fejezem ki áldáskívánásomat: „*irgalom, békesség és szeretet adasék nektek bőségesen,*” (1,1) tudva, hogy a szeretet a legnagyobb hatalom, a legcsodálatosabb erő a világon.

„*Annak pedig, aki megőrizhet titeket a botlástól, és dicsősége elé állíthat feddhetetlenségben, ujjongó örömmel: az egyedül üdvözítő Istennek a mi Urunk Jézus Krisztus által: dicsőség, fenség, erő és hatalom öröktől fogva, most és mindörökké. Amen.*” (1,24-25.).

Rimaszombat, 2013. július 30.

Fischer Ernő: Angyali üdvözlés. Olaj, 1992, 115x141 cm (magántulajdon)